Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā: salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija

Dr. iur. Aldona Kipāne

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Juridiskā fakultāte, Latvija
aldonakipane@inbox.lv*

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir analizēt atsevišķus kriminoloģijas izpētes pilnveides aspektus Latvijā. Mūsdienu noziedzības globalizācijas apstākļos kriminoloģisko pētījumu nozīme tikai pieaug. Rakstā sniegts ieskats salīdzinošās kriminoloģijas jēdziena, satura un nozīmes izpratnē un raksturots ģimenes kriminoloģijas attīstības redzējums.

Latvijā nepieciešams veicināt kriminoloģijas kā zinātnes attīstību un aktivizēt kriminoloģiskās izpētes procesu, turklāt īpaša nozīme ir salīdzinošiem pētījumiem. Izmantojot ārvalstu zinātnieku zināšanas un atziņas, tiek sekmēts, pilnveidots un attīstīts nacionālās kriminoloģijas potenciāls. Latvijā ir jāievieš inovatīvas pieejas noziedzības izpētei, jāpopularizē salīdzinošās kriminoloģijas un ģimenes kriminoloģijas attīstība.

Atslēgvārdi: kriminoloģija, ģimene, ģimenes kriminoloģija, salīdzinošā kriminoloģija.

Ievads

Noziedzība vienmēr ir bijusi sabiedrības problēmjautājums. Tā pastāvējusi dažādos cilvēces attīstības vēsturiskajos posmos un iekārtās, katrā no tiem atšķiroties ar kvalitatīvo un kvantitatīvo raksturojumu. Antropologu, vēsturnieku un etnogrāfu pētījumi liecina, ka noziedzība pastāvējusi jau pirmatnējā sabiedrībā. Šajā sabiedrībā noziedzība atšķīrās ar sakrālo raksturu, taču tika izdarīti arī vispārkrimināla rakstura noziedzīgi nodarījumi: slepkavības, zādzības, laupīšanas, izvarošanas u. c. [4, 101–108]. Savukārt mūsdienās cilvēks bieži dzīvo divās paralēlās pasaulēs – reālajā un virtuālajā, turklāt sociālās saites un noziedzība aptver visu pasauli.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Kriminoloģijas zinātnes veidošanā svarīgu vietu ieņēma apgaismības idejas izplatīšanās. Noziedzību un ar to saistīto parādību sistematizēti un profesionāli sāka pētīt 19. gadsimtā. Savukārt kriminoloģija tika radīta 19. gadsimta beigās kā patstāvīga, starpdisciplināra zinātne, kas pētīja noziedznieka personību un noziedzīgo nodarījumu. Kriminoloģija kā starpdisciplināra zinātne izmanto arī citu zinātņu zināšanas un metodes.

Jāatzīst, ka kriminologiem par noziedzību ir trīs visizplatītākie viedokļi:

- 1) noziedzība parāda sabiedrības tradicionālās vērtības un ētiku;
- 2) noziedzība atspoguļo sociālās un politiskās varas pārstāvju vajadzības;
- 3) noziedzība ir sabiedrībā valdošās morāles un uzskatu darbība [41, 37–41].

Zinātnes galveno saturu veido trīs būtiskas pazīmes:

- 1) tā ir radoša darbības sfēra;
- 2) tās mērķis ir jaunas zināšanas;
- 3) tā ir pētnieciskās darbības sfēra [65, 24].

Sabiedrība pastāvīgi atrodas procesā un mainībā, taču katram laikmetam ir raksturīgas specifiskas tendences un konteksts. Tēlaini izsakoties, moderno tiesību raksturojumā saskatāma līdzība ar seno romiešu dieva Jāna divām sejām. Viena seja vērstā uz nacionālo valsti – tiesības fiksē valsts organizāciju un joprojām ir tās eksistences nodrošināšanas līdzeklis. Otra seja vērstā uz globālajām struktūrām – tiesības apkalpo un veicina globalizācijas procesus dažādās dzīves jomās [48, 57].

Kriminoloģijas literatūrā lasāms, ka konkrētas zinātnes vai atsevišķas teorijas izcelsme un veidošanās vienmēr ir saistīta ar sabiedrības attīstības vēsturi. Jāpiekrīt, ka kriminoloģija ir attīstībā esoša zinātnes nozare, kas piedzīvojusi izmaiņas un pilnveidošanās norisi vairāk nekā divsimt gadu [13, 3]. Vienlaikus kriminoloģijas zinātne ir krimināltiesisko zinātņu – krimināltiesību, kriminālprocesa, soda izpildes tiesību – metodoloģiskais pamats. Pasaules valstu kriminoloģijas zinātnē ir uzkrāts plašs teorētisks un empīriskais materiāls, kas raksturo noziedzību, atsevišķus tās veidus, noziedzīgu nodarījuma mehānismu, noziedznieku un upuri, kā arī tiesībsargājošo iestāžu reakciju uz noziedzības izpausmēm. Kriminoloģija joprojām ir atvērta izpētei un pilnveidei, ko apliecina noziedzības attīstības tendences.

Mūsdienu pasaulē kriminoloģijas ietvaros fiksē jaunu nodarījumu un parādību izcelšanos, kas attīsta jaunas kriminoloģijas izpētes nozares – kibernetizējumus un kibernetizēto kriminoloģiju, kultūras kriminoloģiju, salīdzinošo kriminoloģiju un ģimenes kriminoloģiju. Sen zināmas sociālas negatīvas parādības mūsdienās kļūst par izteiktāku sociālu problēmu, tiek aplūkotas jaunā krimināltiesiskajā un kriminoloģiskajā skatījumā. Eiropas un pasaules mērogā pastiprināta uzmanība tiek pievērsta dažādām noziedzīgas rīcības izpausmēm, piemēram, vardarbībai ģimenē, naida noziegumiem (un veidojas pat jauna kriminoloģijas apakšnozare – naida kriminoloģija), vajāšanai jeb stalkerismam, kibernetizēšanai, vardarbībai tās dažādās izpausmēs – bulīgam un mobīgam. Īpaša uzmanība tiek veltīta savdabīgai tēmai – bailēm no noziedzības (angļu val. *fear of crime*). Jāuzsver, ka pašreizējā kriminoloģiskā izziņa, balstoties uz sociālo un eksakto zinātņu sasniegumiem,

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

cenšas paplašināt un padziļināt ar krimināliem apdraudējumiem saistīto problēmu izpēti [69, 37]. Tomēr jānorāda, ka atsevišķas no minētajām tēmām Latvijas kriminoloģijā netiek analizētas un pētītas.

Sniedzot nelielu ieskatu Latvijas kriminoloģijas zinātnē, šajā darbā raksturotas inovatīvas pieejas noziedzības izpētei.

Ieskats Latvijas kriminoloģijas zinātnē

Latvijā kriminoloģijas zinātne nav attīstījusies vienmērīgi un pakāpeniski. Ņemot vērā Latvijas vispārīgo vēstures attīstības gaitu, tā valstī veidojusies visai sarežģītos apstākļos. Kriminoloģija kā “mācība par noziedzīgu nodarījumu cēloņiem un veidiem” Latvijas Republikā 20. gadsimta 20. un 30. gados tika uzskatīta par pamatu kriminālpolitikai – zinātnei, kas vērtē esošās krimināltiesības pēc to spējam cīnīties ar noziedzīgajiem nodarījumiem un izstrādāt šo tiesību reformas projektus. Kriminoloģijā savukārt ietilpa kriminālsocioloģija – socioloģijas nozare, kura pēti noziedzīgu nodarījumu sabiedriskos faktoros. Kriminoloģijas attīstības pirmsākumi Latvijā balstījās uz krimināltiesisko zinātņu speciālistu pētījuma rezultātiem. Savukārt politiskās nostādes Padomju Savienībā dažādos laika periodos varēja gan veicināt un atbalstīt, gan bloķēt un iznīcināt zinātnes pastāvēšanu un attīstību. To var attiecināt arī uz kriminoloģiju. Nedrīkstēja veikt kriminoloģiskos pētījumus, veidot pētnieciskos autoru kolektīvus un lasīt lekcijas kriminoloģijā mācību iestādēs.

Latvijas Universitāte bija viena no pirmajām augstskolām Padomju Savienībā, kurā tomēr atsākās noziedzības problēmas izpēte [34, 17]. Latvijā pirmā kriminoloģijas mācību grāmata “Kriminoloģija” tika izdota 1981. gadā. Tajā definēts, ka kriminoloģija ir mācība par noziedzību, tās stāvokli, noziedzības izplatību, struktūru, attīstības tendencēm, to noteicošiem faktoriem, kā arī antisociālām parādībām, kas ir tieši saistītas ar noziedzību – alkoholismu, prostitūciju, narkomāniju u. c., un pasākumu izstrādi to novēršanai [57, 87]. Produktīvi kriminoloģiskie pētījumi tika veikti 20. gadsimta 70. un 80. gados Tieslietu ministrijas Kriminoloģijas un tiesu ekspertīžu laboratorijā. Kopš 1987. gada notiek Baltijas kriminologu starptautiskās konferences un semināri par aktuālām noziedzības un citu pretsabiedrisku parādību izziņas, novēršanas un apkarošanas problēmām.

Valsts iestāde “Kriminoloģisko pētījumu centrs” 1997. gadā tika nodota Tieslietu ministrijas pārziņā. Centra galvenie darbības virzieni bija šādi: veikt zinātniskās pētniecības darbus noziedzības apzināšanai un izvērtēšanai valstī; izstrādāt priekšlikumus noziedzības novēršanas jomā; veidot kriminoloģiskās informācijas datu bāzi. Diemžēl ar 2003. gada 12. novembra Ministru kabineta rīkojumu Nr. 712 “Kriminoloģisko pētījumu centrs” 2004. gada 1. janvārī tika likvidēts. Valstī šobrīd nav specializētas iestādes, kas veiktu sistēmiskus, regulārus un aktuālus kriminoloģiskos pētījumus.

Kriminoloģiskās izpētes procesā svarīgs princips ir pieejas kompleksums un mijiedarbības princips. Noziedzība ir nevēlama sociāla un tiesiska parādība, tāpēc valstij jāmeklē efektīvi līdzekļi tās ierobežošanai un jāveido valsts sociāli tiesiskā politika

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

vardarbības ierobežošanai. Ievērojamais vācu kriminologs Hanss Joahims Šneiders (*Hans Joachim Schneider*) uzskata, ka “kriminoloģijas uzdevums ir ļoti nozīmīgs, uz tās izdarītajiem secinājumiem juristiem vienmēr jābalstās gan krimināltiesību normu jaunradē, gan krimināltiesību pielietošanas praksē” [60, 34]. Jāatzīst, ka patlaban Latvijā kriminoloģiskie pētījumi ir sadrumstaloti, vērojama kriminoloģijas zinātnes stagnācija un kriminoloģiskā izziņa un konkrēta fundamentālu un lietišķu pētījumu krīze. Iespējams, ka tā sekas ir zināma sociālā, ekonomiskā, politiskā un tiesiskā krīze. Tātad kriminoloģija ir “nevēlama zinātne” politiķiem un valsts varai tāpēc, ka tā cenšas atklāt noziedzības apkarošanas un novēršanas ekonomiskās, sociālās un politiskās sistēmas trūkumus. Tas, ka Latvijā nav aptverošas un pietiekamas kriminoloģiskās izpētes, neļauj likumdevējam, izpildvarai un tiesu varai atbilstoši īstenot uzdotās funkcijas, lai apkarotu un ierobežotu noziedzību.

Kriminoloģijas zinātniskās izziņas būtība

Latvijas kriminoloģijas mācību grāmatā, kuru sagatavojusi Latvijas Neatkarīgo kriminologu asociācija (izdota 2004. gadā), sniegts šāds kriminoloģijas definējums: kriminoloģija ir zinātne par noziedzību, tās cēloņiem un to veicinošiem apstākļiem, par noziedznieka personību, par noziedzības kontroles un novēršanas metodēm [34, 23]. Jāpiebilst, ka bez minētajiem kriminoloģijas pamatelementiem būtiski nozīmīgs kriminoloģijas izpētes elements ir upura personība. Viktimizācijas procesā tiek iesaistītas vismaz divas personas – noziedznieks un upuris, abas puses rīkojas un bieži reaģē pirms noziedzīga nodarījuma, tā laikā un pēc notikuma [15, 50]. Noziedznieka un upura mijiedarbība notiek savdabīgā sociālā vidē, kurā galvenokārt koncentrēti specifiskie apstākļi, kas ietekmē un sekmē noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Noziedzīga nodarījuma upuris piedalās noziedzīga nodarījuma sākuma posmā un tā realizācijā [24, 14–15].

Tāpēc būtu atbalstāms viedoklis, ka ir nepieciešams visaptverošs pētījums par noziedzīga nodarījuma upuriem, jo daudzi upura lomā un noziedzīga nodarījuma situācijā nokļūst piespiedu kārtā. Apkopotie dati par cietušajiem palīdzētu atspoguļot patieso ainu par noziedzības izplatību un tās radītās sekas [50, 6]. Noziedzības elementu nozīmīgums norādīts arī Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Noziedzības novēršanas un kriminālās tiesvedības kongresa Dohas deklarācijā, kurā teikts, ka jāturpina veikt pētījumus un jāiegūst dati par viktimizācijas gadījumiem [71].

Kriminoloģijas mērķis ir izzināt pretrunīgo, tostarp kriminālo ekspansīvo realitāti (ietekmes paplašināšanos, izplešanos, aptvēruma palielināšanu). Kriminoloģija nodrošina kriminalitātes un tās ietekmes izziņu, kā arī ieteikumus tās negatīvās ietekmes mazināšanai individuālā līmenī, sociālo grupu līmenī un sabiedrības (sociuma) līmenī. Savukārt kriminoloģijas pamatu veido trīs mācības: par noziedzību un tās cēloņiem, par noziedzīgas uzvedības mehānismu un par noziedzības novēršanu.

Kriminoloģiju var definēt kā krimināltiesisku un multidisciplināru zinātni par noziedzību, tās stāvokli, izplatību, struktūru un attīstības tendencēm, noziedzības cēloņiem un veicinošiem apstākļiem, noziedzības sekām un noziedzības cenu, noziedznieka

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

personību un noziedzīga nodarījuma upuri, lai izstrādātu noziedzības novēršanas pasākumus un metodes. Tātad kriminoloģijas zinātnes izpētes elementi ir: noziedzība, tās faktori, veicinošie apstākļi un noziedzības sekas; noziedznieka personība; cietušās personas izpēte (viktimoloģija); noziedzības kontroles un novēršanas metodes. Kriminoloģijas priekšmets ir noziedzības zinātniska izziņāšana: noziedzība visā savā daudzveidībā, kā arī atsevišķi tās elementi un faktori, kas cieši ar to saistīti. Jāpiekrīt, ka noziedzība nav vienkārši izdarīto noziedzīgo nodarījumu kopsumma, bet parādība ar savām likumsakarībām, kas saistītas arī ar citām sociālām parādībām, kuras to daļēji nosaka [54, 100].

Globalizācija ienes jaunas problēmas sabiedrības politiskajās, sociālajās, ekonomiskajās un savstarpējās attiecībās, ietverot gan pozitīvas, gan negatīvas iezīmes. Noziedzība un kriminogēnie procesi pasaulē kļūst sarežģītāki un bīstamāki. Būtisks izaicinājums pasaules civilizācijai ir sabiedriskās, valstiskās un starptautiskās attiecības kriminalizācija, noziedzība kā nacionāla un transnacionāla problēma, jauno tehnoloģiju ietekme uz indivīdu un sabiedrību. Tādējādi lielāka nozīme tiek piešķirta noziedzības analīzes un salīdzināšanas uzdevumam. Vienlaikus ar jauno tehnoloģiju attīstību un piekļuvi starptautiskajam tirgum noziedzība ir šķērsojusi valstu robežas un izplatījusies globālā mērogā. Šajā aspektā pēdējos gados aizvien lielāka uzmanība tiek pievērsta salīdzinošo tiesību (angļu val. *comparative law*) attīstībai.

Salīdzinošās tiesības kā juridisku zinātnisku disciplīnu ir pieņemts uzskatīt par:

- 1) patstāvīgu zinātni;
- 2) vispārējās tiesību teorijas palīgdisciplīnu;
- 3) īpašu pētīšanas metodi, ko iespējams pielietot jebkurā juridiskajā zinātnē.

Ievērojamais latviešu profesors *Dr. iur.* Kārlis Dišlers raksta, ka visām zinātnēm ir vienas un tās pašas pētnieciskās metodes, tikai katrai savi īpatnēji metodoloģiski paņēmieni [16, 92].

Salīdzināmais paņēmiens parasti tiek pielietots divējādi:

- 1) kā dogmatiski salīdzināmais;
- 2) kā vēsturiski salīdzināmais.

Salīdzinošo tiesību jēdziens *parare* tulkojumā no latīņu valodas nozīmē ‘vienādi vērtēt’ [58, 870]. Salīdzināšana var tikt veikta atsevišķu tiesību normu un institūtu līmenī (mikrokomparatīvā salīdzināšana), tiesību nozaru līmenī (midikomparatīvā salīdzināšana), tiesību sistēmu un vispārējo principu līmenī (makrokomparatīvā salīdzināšana) [12]. Tātad par salīdzinošo tiesību izziņāšanas un izpētes objektiem var būt gan tiesību sistēma, gan noteiktie institūti vai tiesību normas, gan arī tiesiskā realitāte. Tā izpaužas salīdzināšanā, analītiskā izpētē, kopīgo un atšķirīgo pazīmju identificēšanā. Jebkuras zinātnes jomā, iegūstot un apkopojot pietiekamu informācijas apjomu, aizvien aktīvāk tiek izmantots salīdzināmās izpētes rezultāti. Bez salīdzināšanas nav iespējams izdalīt kopējo un atsevišķo, apzināt pasaules struktūras daudzveidību un tās zinātnisko izziņu [30, 190]. Kriminoloģija nav izņēmums, un tās ietvaros attīstās jauns virziens – salīdzinošā starpkultūru kriminoloģiskā izziņa.

Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija

Salīdzinošā kriminoloģija: jēdziens, saturs un nozīme

Starptautiskās sabiedrības redzeslokā aizvien aktīvāk nonāk organizētā noziedzība, terorisms, korupcija, narkokriminalitāte, cilvēku tirdzniecība, kibernoiedzība u. c. Nenoliedzami, pasaules sabiedrības attiecību kriminalizācijas apstākļos pieaug kriminoloģijas joma [30, 192–193]. Noziedzības globalizācijas periodā kriminoloģijas ietvaros tās attīstības gaitā kā patstāvīgs virziens tiek nodalīta salīdzinošā kriminoloģija, un tās aktualitāte tikai pieaug. Jebkurai zinātnei ir globāls raksturs, un kriminoloģija nav izņēmums. Turklāt kriminoloģijas zinātnes izpētes priekšmets – noziedzība – un tās daudzveidība ir negatīva sociāla parādība ar starptautisku raksturu. Noziedzība jau ilgāku laiku ir starptautiska [55, 1].

Salīdzinošā kriminoloģija (angļu val. *comparative criminology*) globalizācijas un noziedzības internacionalizācijas apstākļos attīstās aizvien intensīvāk, tās ietvars pieprasa pētījumu intensifikāciju globālā līmenī (metalīmenī). Savukārt metavide ietekmē procesus arī makrovidē, kas raksturo sabiedrisko attiecību kopumu valstī [34, 219]. Spāņu sociologs profesors Manuels Kastels (*Manuel Castells*) saskata šādas globālā noziedzīgā nodarījuma (*global crime*) grupas: ieroču kontrabanda, narkotisko vielu kontrabanda, 21. gadsimta verdzības forma – cilvēku tirdzniecība, nelegālā migrācija, prostitūcija, kibernoziegumi, sekss tūrisms, terorisms, nelegālo līdzekļu legalizācija [10, 173].

Izvērtējot dažādus ANO un citu starptautisko organizāciju dokumentus un pētījumu rezultātus, var konstatēt, ka noziedzība ir globāla problēma, ja atbilst šādiem kritērijiem:

- 1) noziedzīgajam nodarījumam ir līdzīgas pazīmes lielākajā daļā pasaules valstu;
- 2) nodarījumam ir transnacionāls raksturs, un tā izdarīšanas mehānismā ir iesaistīti dažādu sabiedrību pārstāvji.

ANO 13. Noziedzības novēršanas un kriminālās tiesvedības kongresa pieņemtajā Dohas deklarācijā ir noteikti stratēģijas virzieni un prioritātes cīņā ar noziedzību. Deklarācijā ir uzsvērtā cīņa pret transnacionālo organizēto noziedzību, korupciju, nelegālo līdzekļu legalizāciju, terorismu, cilvēku tirdzniecību, nelegālo migrāciju, kā arī īpaši atzīmēta sieviešu un meiteņu aizsardzība [70]. ANO Noziedzības novēršanas un kriminālās tiesvedības komisijas (*Commission on Crime Prevention and Criminal Justice*) 24. sesijā Latviju pārstāvošais vēstnieks Bahtijors Hasans uzrunā teica, ka Eiropas Savienības dalībvalstīm ir būtiski jautājumi noziedzības apkarošanā – cīņa pret vardarbību pret neaizsargātajām grupām, cilvēku tirdzniecību, nelegālo migrāciju, pārnacionālo organizēto noziedzību, korupciju, kibernoziegumiem, terorismu, pirātismu, kultūras mantojumu nelegālo tirdzniecību un noziegumiem pret floru un faunu [3].

Būtībā salīdzināšana ir aplūkojama kā kriminoloģijas zinātnes fundamentāls raksturojums, kas jau ielikts kriminoloģijas zinātnes attīstības sākumā. Jau no kriminoloģijas pirmsākumiem kriminoloģijas zinātni interesē noziedzība kā sarežģīta sociāla parādība.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Kriminoloģijas starpdisciplinārā daba:

- 1) nosaka savstarpēju interesi, kas saistīta ar citām nozarēm;
- 2) pieprasa nepārtrauktu nacionālo un ārvalstu kriminologu, kā arī citu zinātņu pārstāvju izpētes rezultātu analīzi vai monitoringu.

Var piekrist Krievijas Augstākās tiesas tiesneses profesores Olgas Vederņikovas (*Ведерникова Ольга Николаевна*) viedoklim, ka kriminoloģija kā starpdisciplināra disciplīna jau savos pirmsākumos ir attīstījusies kā universāla zinātnes nozare par noziedzību un noziedznieku, nesaistot to ar valstu robežām. Salīdzinošā kriminoloģiskā metode bija galvenā metode, ko izmantoja kriminoloģisko zināšanu pārbaudei un izplatīšanai [66, 16–17]. Teorētiskās nostādnēs un salīdzinošos pētījumos ir apzināts, ka noziedzības determinantiem, cēloņiem un veicinošajiem apstākļiem visās valstīs ir vienāds pamats – sociālas, ekonomiskas, politiskas, ideoloģiskas un sabiedrības garīgās pretrunas, un, jo izteiktākas ir to pretrunas, jo augstāka ir noziedzība.

Ir pamatoti atzīts, ka salīdzināmā kriminoloģija ir tikpat sena kā kriminoloģijas zinātne. Apgaismības laikmeta personības, piemēram, Čezare Bekarija (*Cesare Beccaria*), Džeremijs Bentems (*Jeremy Bentham*), Voltērs (*Voltaire*), Klods Adriēns Helvēcijs (*Claude Adrien Helvétius*), Ādolfs Kete (*Adolphe Quetelet*), salīdzināja savas valsts tiesību sistēmu un justīciju ar citu valstu sistēmām. Salīdzinošie materiāli tiek plaši izmantoti noziedznieka personības izpētē un noziedzības determinantu pētīšanā. Izteiktie ieteikumi un atziņas bieži vien bija svarīgas un efektīvas, lai pārņemtu ārvalstu atzinumus [11]. Paplašinot teorijas ārpus kultūras un valsts robežas, salīdzinošo pētījumu rezultāti dod iespēju kriminoloģijas teorijām, kas parasti ir veidotas konkrētā valstī, tās piemērot un ieviest citās valstīs.

Salīdzinošo kriminoloģisko pētījumu mērķis ir izpētīt un noskaidrot atšķirīgo un līdzīgo dažādu valstu noziedzības īpatnībās. Var tos saukt par salīdzinošiem starpkultūru noziedzības pētījumiem. Šo pētījumu shēma paredz organizēt vismaz divu dažādu valstu noziedzības mērīšanu, un šo pētījumu rezultāti ir kā pamatbāze, kas izmantojama noziedzības prevencijas pasākumu plānošanā, koordinēšanā un īstenošanā.

Piemēram, kibernetizēto salīdzināmās izpētes (*Comprehensive Study on Cyber-crime*) rezultāti par 2012. gadu [11] liecina, ka:

- 1) ar bērnu pornogrāfijas materiāliem saistīto nodarījumu izdarītājs pārsvarā bija vecumā no 15 līdz 73 gadiem (vidējais vecums – 49 gadi);
- 2) 60 % noziedznieku ne tikai uzglabāja, bet arī izplatīja šos materiālus;
- 3) 1/3 no visiem noziedzniekiem nestrādāja, bija pensionāri, bezdarbnieki vai saņēma pabalstu, pārējie strādāja vai studēja;
- 4) 42 % noziedznieku dzīvoja kopā, bija partneri un / vai bērni;
- 5) 4 % noziedznieku bija garīgās veselības problēmas;
- 6) visi no pētījumā apzinātajiem likuma pārkāpējiem savas darbības rūpīgi slēpa no tuviniekiem;
- 7) noziedzīga nodarījuma izdarīšanas ilgums bija reģistrēts no 6 mēnešiem līdz 30 gadiem.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Jādomā, ka ir pamatoti uzskatīt salīdzinošo kriminoloģiju par patstāvīgu kriminoloģijas apakšnozari, jo tai ir formulēts patstāvīgs izpētes objekts, mērķi, uzdevumi, funkcijas un sava metodoloģija. Krievijas Zinātņu akadēmijas Valsts un tiesību institūta profesors Viktors Luņejevs (*Виктор Васильевич Лунеев*) norāda, ka salīdzināmā kriminoloģija ir kriminoloģijas zinātnes nozare, kuras ietvaros vispārīgi tiek pētītas pasaules, reģiona un nacionāli specifiskās noziedzības tendences un citi noziedzību raksturojošie elementi: noziedzības faktori, noziedzības novēršanas un pretdarbības pasākumi, kā arī noziedzības faktoru teorijas. Salīdzināmie parametri ir faktiskie rādītāji un ar noziedzību saistītās parādības dažādās valstīs, reģionos un pasaulē kopumā, kā arī teorētiskās koncepcijas [37, 597].

Salīdzinošās kriminoloģijas priekšmets ir:

- 1) noziedzība savā daudzveidībā;
- 2) noziedzības faktoru teorijas;
- 3) noziedzības apkarošanas un novēršanas iespējas (noziedzības ierobežošanas un apkarošanas stratēģija un taktika).

Analizējot noziedzības globālo raksturu un to problemātiku, jākonstatē, ka mūsdienās salīdzinošās kriminoloģijas priekšmets kļūst izteiktāks un tas ir dinamisks, saturiski mainoties atkarībā no globālās noziedzības situācijas. Vienlaikus var piekrist uzskatam par salīdzinošās kriminoloģijas robežu svārstīgumu, kuru nosaka:

- 1) kriminoloģiskās situācijas mainīgums;
- 2) stratēģijas un metodes dinamiskums reaģēšanai uz noziedzību;
- 3) zinātnieku kriminoloģisko uzskatu attīstība citu zinātņu jomā. Tas ietekmē faktu, ka noziedzības novēršanas jomā kā vadošie eksperti kļūst nevis kriminologi, bet gan citu zinātņu speciālisti, piemēram, ekonomisti, politologi, sociologi un pat ģeogrāfi [30, 193].

Saskaņā ar Krievijas kriminologa Vladimira Kudrjavceva (*Владимир Николаевич Кудрявцев*) viedokli salīdzinošā kriminoloģija ir nevis patstāvīga zinātnes nozare, bet gan viens no noziedzības, tās faktoru un citiem noziedzības elementu izpētes virzieniem, kas veido dažādu valstu kriminoloģijas zinātnes priekšmetu. Faktiski, analizējot vienas valsts kriminoloģiskās parādības kopumu vai tās dažus elementus, ietverot analogisku sistēmu, tiek analizētas atbilstošās parādības citā valstī. Šādas izpētes mērķis ir daudzpusīgāk un plašāk izprast mūsdienu pasaules procesus kopumā un sabiedrības procesus valstīs ar atšķirīgām sabiedriskajām sistēmām [39, 72].

Salīdzinošā kriminoloģija kā patstāvīga kriminoloģijas apakšnozare, izmantojot ārvalstu zinātnieku zināšanas un atziņas, sekmē, pilnveido un attīsta nacionālās kriminoloģijas potenciālu.

Salīdzinošo kriminoloģiju var nodalīt kā patstāvīgu kriminoloģijas apakšnozari, kura aptver salīdzināmās metodes izmantošanu noziedzības parādības izpētē un noziedzības apkarošanas un novēršanas pasākumu izstrādē. Salīdzinošā kriminoloģija ir patstāvīgs zinātnisks virziens, kas prasa noteiktu kompetenci un specializāciju.

Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija

Kriminoloģiskās izpētes procesā svarīgs princips ir pieejas kompleksums un mijiedarbības princips. Jebkuram kvalificētam kriminologam jāpārzina vispārēja informācija par noziedzību dažādos valsts reģionos, ārvalstīs un pasaulē, jābūt priekšstatam par kriminogēnām parādībām. Tomēr iegūt un analizēt šādu informāciju vajadzētu speciālistiem, kuri pārvalda informācijas iegūšanas metodes, prot apkopot un interpretēt, spēj noformulēt perspektīvo pētījuma hipotēzi un empīrisku datu bāzi un kuriem ir pietiekama zinātniskā erudīcija. Viena no šādu pētījumu procesa organizācijas problēmām ir terminoloģijas atšķirības, noziedzīga nodarījuma un citu nozīmīgu jēdzienu definēšanas daudzveidība (dažādās kultūrās un nacionālās valstīs noziedzību un citus nozīmīgus jēdzienus definē atšķirīgi).

Krimināllikuma 6. panta pirmajā daļā tiek norādīts uz noziedzīga nodarījuma pazīmēm: par noziedzīgu nodarījumu atzistams ar nodomu (tiši) vai neuzmanības dēļ izdarīts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods. Sods draud tikai par likumā paredzētu nodarījumu (*nullum crimen, nullum poena sine lege*). Vienīgi noziedzīga nodarījuma sastāvs ietver to pazīmju kopumu, pēc kurām nosaka, ka kaitīgais nodarījums ir krimināli sodāms [31, 8]. Atbilstoši personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturam un kaitīgumam noziedzīgi nodarījumi iedalāmi kriminālpārkāpumos un noziegumos. Noziegumi iedalāmi šādi: mazāk smagi noziegumi, smagi noziegumi un sevišķi smagi noziegumi (32, 7. panta pirmā daļa).

Lietderīgi ir minēt *Dr. iur.* Agneses Beļskas atziņu, ko var attiecināt arī uz salīdzinošo kriminoloģiju: lai ārvalstu tiesību pētniecība praktiskiem mērķiem būtu korekta un vēlāk nerastos pārpratumi, būtiski ir ne tikai formulēt pētījuma mērķi, bet arī noteikt sasniedzamo rezultātu [5, 60].

Mūsdienu pasaules dinamiskā mainība nosaka ne tikai vajadzību pielāgoties, bet arī spēju saglabāt atsevišķas kultūras vērtības. Par vienu no pamatvērtībām gadsimtu gaitā tiek uzskatīta ģimene. Oriģinālu domu 1. Vispasaules ģimeņu kongresā Prāgā (*World Congress of Families, Prague, 1997*) savā ziņojumā ir paudis Tarahs Flemings (*Tarah Fleming*), norādot, ka cilvēku sugu varētu dēvēt ne tikai par *Homo Sapiens* – saprātīgu, gudru būtni, bet arī par *Homo familiaris* – ģimenisku būtni. Jebkuras pastāvējušās sabiedrības struktūras iezīmēs ir vērojams laulībai līdzīgs modelis un ģimenei raksturīgās rūpes par savām atvasēm, tādējādi apliecinot indivīda vajadzību piederēt ģimenei [20].

Ģimenes mijiedarbība ar sabiedrību nav noliedzama. Ģimene ir nozīmīga tāpēc, ka tajā veidojas cilvēka personība. Tā ir objektīvi noteikta mikrovide, kurā darbojas sava vērtību un audzināšanas sistēma. Veselīgi funkcionāla ģimene var efektīvi novērst iespējamās likumpārkāpumus, bet nelabvēlīga ģimene var veicināt noziedzīgus nodarījumus. Šī sociālā institūta ietekmi uz noziedzības un kriminalitātes veidošanās procesu ir nepieciešams izzināt.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Ģimenes (ģimenes attiecību) kriminoloģija – jauns noziedzības un noziedzīga nodarījuma izpētes virziens

Mūsdienu sabiedrībā bailes no noziedzības veicina sabiedrības paš aizsardzības pasākumus – indivīds sava īpašuma aizsardzībai iegādājas un uzstāda signalizāciju, logiem pieliek slēdžus, iegādājas ieroci, tādējādi radot sev drošības sajūtu. Saskaņā ar Latvijas Valsts policijas datiem 2016. gadā valstī reģistrēti 33 967 šaujamieroču īpašnieki (no tiem 26 351 mednieks), no jauna reģistrēts 221 gāzes ieroča īpašnieks (salīdzinot ar 2015. gadu, skaits pieaudzis: 1078 – šaujamieroču īpašnieki un 606 – mednieki). Taču viktimoloģiskie pētījumi liecina, ka bieži par noziedzīga nodarījuma upuri kļūst cilvēki, kuriem ir tuvas attiecības ar varmāku. Mūsdienās jaunais sociāli ekonomiskais stāvoklis ietekmē emocionālo gaisotni, kvalitāti un attiecības ģimenē.

Ārvalstīs atsevišķi tiek nodalīta īpaša kriminoloģijas izpētes sfēra – ģimenes kriminoloģija. Ģimenes loma indivīda personības veidošanās, attīstības un pilnveidošanās gaitā ir neapstridama. Būtiski norādīt, ka kriminālā uzvedība ietver vairāku elementu kompleksa mijiedarbību mikrolīmenī un makrolīmenī starp individuālo, sabiedrisko un ekoloģisko faktoru visas dzīves garumā [61, 83]. Piemēram, “vardarbības eskalācija risinās, sākot no konkrētās personas nelabvēlīgajiem audzināšanas apstākļiem, kas jau agrā bērnībā deformē jauno indivīdu, un beidzot ar valsts totalitāro vai pseidodemokrātisko politiku. Nedemokrātiskie politiskie režīmi producē vardarbību, kas realizējas ne tikai starpvalstu attiecībās, bet producējas arī uz atsevišķu atbilstošas sabiedrības indivīdu” [68, 7].

Ģimene tiek uzskatīta par vienu no sabiedrības pamatinstitūtiem. Atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 26. pantā noteiktajam ģimene ir dabiska bērna attīstības un augšanas vide. Šis sociālais institūts ir izpētes vērts. Ģimenes attiecības, ģimeniski sadzīvīskās attiecības, personības veidošanās, deviācijas un sadzīvīskie noziedzīgie nodarījumi tiek analizēti vairāku nozaru – socioloģijas, pedagogijas, psiholoģijas un kriminoloģijas – pētījumos. Šo dažādo pētījumu rezultāti rada pamatu secinājumam, ka Latvijā vardarbībā ģimenē cietušo personu skaits tikai pieaug.

2007. gadā tika veikts pētījums “Vardarbība un veselība”, kas tapis Latvijas Republikas Veselības ministrijas un Pasaules Veselības organizācijas Eiropas reģionālā biroja sadarbības līguma ietvaros. Ziņojums par situāciju Latvijā 2007. gadā liecina, ka vardarbība ģimenē palielinās. Saskaņā ar pētījumu “Laulību, dzimstības un pozitīvo bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte” 2006. gada sabiedriskās domas aptauja liecina – 36,7 % respondentu atzina, ka viņiem ir zināma vismaz viena sieviete radu, draugu, kaimiņu vidū, kas ir cietusi vai cieš no vardarbības. Jāsecina, ka tiek atpazīta vardarbība pret sievieti un bērnu. Savukārt vardarbība pret vīrieti ģimenē ir vāji attīstīta tēma. Piemēram, pētījumā “Vardarbība un veselība” vīrietis aprakstīts kā upuris emocionālas vardarbības gadījumā, bet fiziskās vardarbības iespēja ir apšaubīta. Seksuālā vardarbība pret vīrieti nav minēta vispār. Vardarbība pret veciem cilvēkiem ģimenē ir

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

margināla tēma. Jānorāda uz vardarbības ģimenē problēmas aktualitāti ne tikai Latvijas, bet arī pasaules mērogā [70].

Vardarbība ģimenē ir vardarbības sfēra, kas noris “aiz slēgtām durvīm” – apslēpta no līdzcilvēku redzesloka [42, 6]. Vardarbības izpausmes ģimenē var notikt neatkarīgi no labklājības vai izglītības līmeņa, nav lielas atšķirības starp to, kā vardarbība izpaužas pilsētās un laukos, kā pie bagātiem un nabagiem. No vardarbības cieš ne tikai bērni, sievietes, veci cilvēki un invalīdi, bet arī vīrieši. Visbiežāk noziedzīgi nodarījumi ģimenes attiecībās tiek atpazīti ģimenēs ar zemu tikumības līmeni, jo ģimenes morāle ir cieši saistīta ar izglītības līmeni, kultūras un citiem faktoriem. Protams, nevar noliegt, ka īpaša nozīme ir sabiedrības morāles degradācijai. Viens no problēmaspektiem ir vardarbība finansiāli nodrošinātās ģimenēs. Šāda veida vardarbība paliek slēpta no apkārtējiem.

Oficiālā statistika par upuriem, kas cieš no vardarbības ģimenē, saziņas līdzekļi un sabiedrisko organizāciju dati liecina, ka vardarbība ģimenē pret sievieti un bērnu ir nopietna problēma gan no indivīda drošības un veselības aizsardzības, gan arī šādā ģimenē augoša bērna normālas attīstības aspekta. Turklāt, runājot par vardarbību pret bērnu ģimenē, tā pārāk bieži kļūst par neatņemamu saskarsmes un audzināšanas sastāvdaļu. Saskaņā ar Latvijas Tieslietu ministrijas Kriminoloģisko pētījumu centra 2002. gada pētījuma “Bērnu – noziedzīgo nodarījumu upuru – tiesiskā un sociālā aizsardzība” rezultātiem pret 80–85 % bērnu tiek lietoti vardarbīgi audzināšanas līdzekļi – psihiski emocionālā un fiziskā vardarbība. Šiem nodarījumiem raksturīga īpaši augsta mirstība, jo visplašāk vardarbību pret bērniem veic tieši vecāki. Jebkura saskarsme ar bērnu, kuras nolūks ir sist, ir vērsta uz fizisku ciešanu nodarīšanu [6, 35].

Vardarbība ģimenē ir īpašs nodarījuma veids, jo:

- 1) tā ir atkārtota vardarbība;
- 2) starp upuri un vardarbības veicēju ir īpašas attiecības (tuva radniecība);
- 3) abus vieno emocionāla un bieži ekonomiska atkarība [29, 101].

Programma vardarbības mazināšanai ģimenē Latvijā 2008.–2011. gadam noteica, ka efektīvas vardarbības novēršanas politikas pamats ir savstarpēji atkarīgi un saistīti trīs posmi – vardarbības atpazīšana, profilakse un rehabilitācija:

- 1) vardarbības atpazīšana ģimenē – apzināt situāciju par vardarbības ģimenē izplatību Latvijā, nodrošināt problēmas risināšanā iesaistīto speciālistu pietiekamu zināšanu līmeni, pilnveidot tiesisko regulējumu, lai efektīvi īstenotu politiku, kas mazinātu vardarbību ģimenē.
- 2) vardarbības profilakse ģimenē – aktualizēt vardarbības ģimenē problēmu, informēt sabiedrību par vardarbību ģimenē, tās novēršanas iespējām un iespējām ziņot par šiem nodarījumiem;
- 3) institūciju sadarbība palīdzības un rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanā – izveidot vienotu palīdzības un rehabilitācijas sistēmu no vardarbības ģimenē cietušajiem un vardarbības veicējiem; koordinēt iesaistīto institūciju sadarbību vardarbības ģimenē profilaksē, konstatēšanā un rīcībā pēc vardarbības konstatēšanas [49].

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Ģimene kā sociāli tiesisks institūts

Ģimene kā daļa no lielākas sistēmas ir kultūras elements un valsts pamats. Satversme nosaka, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērnu tiesības [40]. Tiek norādīts, ka tikai ģimene ir katras nācijas pastāvēšanas ķīla. Tā sekmē sabiedrības funkcionēšanu kopumā. Šī sociālā institūta ideja ir saistīta ar cilvēka eksistences, bioloģisko, sabiedrisko, psiholoģisko, garīgo un kultūras dimensiju. Precīzu salīdzinājumu ir sniedzis pirmskara Latvijas Republikas prezidents Kārlis Ulmanis: “Ģimene ir kā dārzs, kas jākopj, jo tā kā dārzs nes augļus.” [21]

Speciālajā literatūrā atrodami daudzveidīgi jēdziena “ģimene” skaidrojumi. Ģimene tiek aplūkota kā viena no pamata institūcijām personas socializācijas procesā. Socioloģijā ģimene tiek vērtēta kā vēsturiski konkrēta laulāto, vecāku un bērnu savstarpējo attiecību sistēma. Tā ir maza grupa, kuras locekļus saista laulības vai radniecīgas attiecības, kopīga sadzīve un savstarpējā morālā atbildība, kuras sociālo nepieciešamību nosaka sabiedrības vajadzība atražot fiziski un garīgi pilnvērtīgus cilvēkus.

Tiek nodalītas vairākas ģimenes funkcijas:

- 1) primārā ģimenes funkcija ir reproduktīvā jeb nākamo paaudžu radīšanas (sabiedrības atražošanas) funkcija, kas izpaužas divos aspektos: bioloģiskajā un sociālajā aspektā (socializācijas procesā);
- 2) primārā sociālās kontroles jeb socializācijas funkcija;
- 3) saimnieciski ekonomiskā jeb rūpju un resursu apmaiņas funkcija; rekreatīvā jeb kultūras un resursu atjaunošanas funkcija;
- 4) regulējošā jeb vērtību veidošanas funkcija; audzināšanas funkcija;
- 5) emocionālā jeb garīgās saskarsmes funkcija [22].

Latvijas Universitātes profesore Ārija Karpova savulaik rakstīja, ka ģimenes psiholoģijā ģimene ir pētāma sistemātiski kā vēsturiski mainīgs sociālais institūts, sociāla grupa, savstarpējo attiecību subjekts un sistēma [26, 27]. Tradicionāli ģimeni veido laulātie un viņu bērns vai bērni nedalītā saimniecībā. Dominējoša ģimenes forma ir nukleārā ģimene, kurā ir divi pieauguši vecāki un viens bērns vai vairāki bērni, kuri var būt vai arī nebūt pieaugušo atvases.

Sociālantropologs Klāvs Sedlenieks, diskutējot par mūsdienu ģimeni, ir teicis: ja ir noteikti ekonomiskie apstākļi, ģimenes veido apvienības – izveidojas paplašinātā ģimene, kur kopā dzīvo vairākas paaudzes, jo tā ir vieglāk izdzīvot un tam ir ekonomisks pamatojums [27]. Paplašinātajā ģimenē ir divas vai vairākas pamatģimenes, kuras vieno vecāki, bērni vai citi brāļu un māsu attiecībās saistīti radinieki [23, 147]. Par ģimeni uzskatāms arī vecāks, kurš viens audzina bērnu vai bērnus. Dati par sociāliem procesiem Latvijā liecina, ka gandrīz katra trešā ģimene ir nepilnā ģimene, kurā ir tikai viens no vecākiem un bērns vai bērni [8, 10]. Savukārt transnacionāla ģimene ir uz laiku šķirtā ģimene, kam jāizvēlas šāds modelis, lai nodrošinātu labklājību un / vai bērnu audzināšanu pāri valstu robežām [9, 28].

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Latvijas tiesību sistēmā ģimenes jēdziens, tā attiecināmība, skaidrojumi un interpretācija ir atkarīgi no tiesību nozares. Ģimenes valsts politikas pamatnostādnēs 2011.–2017. gadam atzīts, ka vienotas jēdziena “ģimene” izpratnes trūkums dažādu nozaru speciālistu vidū apgrūtina vienotu normatīvo dokumentu piemērošanu un pakļaujas dažādaī interpretācijai.

Civillikuma 214. pantā noteikts: “Pie ģimenes šaurākā nozīmē pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā.” Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantu, tiek uzskatīts, ka ģimenes jēdziens neaprobežojas ar attiecībām, kas balstās uz laulību, tas ietver citas *de facto* ģimenes saites, kad personas dzīvo kopā, nenoslēdzot laulību. Ņemot vērā mūsdienu izmaiņas ģimenes dzīves sociālajos un kultūras modeļos, blakus ģimenei veidojas arī citas kopdzīves vai sadzīves formas, atzīstot par apliecinājumu ģimenes dzīvei ne tikai juridiski noslēgtu laulību, bet arī ģimenes dzīves faktisku pastāvēšanu, par ko var liecināt finansiāla vai psiholoģiska atkarība, kopīga dzīvošana un kopīgi bērni [19]. Lai noteiktu, vai partnerattiecības ir uzskatāmas par ģimeni, jāņem vērā šādi faktori: vai pāris dzīvo kopā, cik ilga ir kopdzīve, vai no attiecībām nepārprotami var noprast nodomu radīt bērnus; vai kādas citas izpausmes, kas liecinātu par nodomu veidot ģimeni [17].

Civilprocesa likuma 250.⁴⁴ pants nosaka, ka pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību var iesniegt laulātie vai bijušie laulātie, personas, starp kurām pastāv bērnu un vecāku attiecības, pastāv vai ir pastāvējušas aizbildnības vai citas ārpus ģimenes aprūpes attiecības, personas, kuras dzīvo vai dzīvojušas vienā māsaimniecībā; personas, kurām ir vai ir gaidāms kopīgs bērns, neatkarīgi no tā, vai šīs personas kādreiz bijušas laulībā vai dzīvojušas kopā; personas, starp kurām pastāv vai ir pastāvējušas tuvas personiskās vai intimās attiecības.

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 33. panta pirmajā daļā noteikts, ka sociālo palīdzību piešķir trūcīgai ģimenei, kas sastāv no laulātajiem, personām, kurām ir kopēji izdevumi par uzturu un kuras mitinās vienā mājoklī, vai atsevišķi dzīvojošajai personai.

Krimināllikuma 303. pantā ir noteikts, ka “par atteikšanos dot liecību no kriminālatbildības atbrīvojami aizturētā, aizdomās turētā, apsūdzētā vai tiesājamā saderinātais, laulātais, vecāki, bērni, brāļi un māsas, vecvecāki un mazbērni, kā arī tā persona, ar kuru noziedzīgu nodarījumu izdarījusi fiziskā persona dzīvo kopā un ar kuru tai ir kopīga (nedalīta) saimniecība” [32]. Kriminālprocesa likuma 12. panta piektā daļa paredz, ka fiziskai personai ir tiesības pieprasīt, lai krimināllietā netiek iekļautas ziņas par šīs personas vai tās saderinātā, laulātā, vecāku, vecvecāku, bērnu, mazbērnu, brāļu un māsu, kā arī tās personas, ar kuru attiecīgā fiziskā persona dzīvo kopā un ar kuru tai ir kopīga (nedalīta) saimniecība (tuvinieki), privāto dzīvi, komercdarbību un mantisko stāvokli [33].

Tātad ģimenes pastāvēšanas pamats ir laulība, radniecība, adopcija, aizbildnība un aizgādība, kā arī kopdzīve (nedalīta saimniecība), atsevišķos gadījumos ģimeni veido arī bijušie laulātie un bijušie kopdzīves partneri.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Ģimene ir bioloģiska, ekonomiska, tiesiska un sabiedriska vienība. Ģimenes institūtu var skaidrot plašākā tiesiskajā aspektā – oficiāla laulība (reģistrētas attiecības), neregistrētas partnerattiecības – faktiskā laulība; dažkārt arī ģimeniskās attiecības, kuras ir izbeigušās, bet apdraudējumi turpinās un ir saistīti ar agrākajām attiecībām; viena vecāka aizgādība un bērna aprūpe; pilngadīgu radnieku kopīga mājsaime. Ģimenes jēdzienā būtu jāapvieno bioloģiskā, psiholoģiskā, sociālā un tiesiskā komponente, piemēram, kopīga mājsaime, kopdzīve, finansiālā un psiholoģiskā saikne.

Līdz ar to **ģimenes skaidrojums** varētu būt šāds: ģimene ir kopā dzīvojoša cilvēku sociālā vienība (grupa), kurā indivīdi ir savstarpēji tuvi ģimenes locekļi, kas saistīti ar radniecību, laulību vai faktisku kopdzīvi (partnerattiecībām), kurā katram ģimenes loceklim ir noteikta loma.

Ģimenes locekļus vieno vairākas sakarības:

- 1) tuvība – bioloģiskā, laulības vai kopdzīves saikne;
- 2) savstarpējā mijiedarbība un atkarība – emocionālā, psiholoģiskā, ekonomiskā un fiziskā saskarsme;
- 3) gādība un atbalsts – rūpes par otru, aprūpe, mīlestība, pieskārieni, apskāvienī, uzklauššana, sarunas, uzticēšanās u. c.
- 4) savstarpējais atbildīgums jeb atbildības pakāpe par ģimenes funkciju atbilstīgu pildīšanu – abpusējs pienākums uzturēt vecāku atbildību par nepilngadīgo bērnu; nepilngadīgo bērnu pārstāvēniecība;
- 5) cieņpilna attieksme – savstarpējā cieņa, uzticība un izpalīdzība.

Ņemot par pamatu ģimenes attiecību funkciju pakāpes, var nodalīt vairākus ģimenes tipus:

- 1) veselīga ģimene (*healthy family*), kurā pēc ģimenes psihoterapeites Florensas Kaslovas (*Florence W. Kaslow*) formulējuma ir šādas pazīmes: skaidra un noteikta struktūra, sadalītas lomas un atbildība, respekts pret katra ģimenes locekļa privāto dzīvi un vajadzībām, atvērtība augšanai un izmaiņām, atbilstošas un skaidras robežas starp paaudzēm [28, 10];
- 2) funkcionāla ģimene – darbojas kā viens veselums un atbilstoši savai sociālajai jēgai. Visu funkcionālai ģimenei piederošo locekļu rīcība ir vērsta uz ģimenes kā vienotas sociālas sistēmas, kurā katram tās loceklim jārealizē noteiktas funkcijas, mērķu kopīgu sasniegšanu [56, 61];
- 3) normāla ģimene (*midrange family*);
- 4) disfunkcionāla ģimene (*dysfunctional family*) – vāji funkcionējoša ģimene, kas nespēj apmierināt atsevišķas indivīda pamatvajadzības gan attiecībā uz individualizāciju un separāciju, gan tuvību. Sociālajā darbā izdala trīs ģimeņu disfunkciju veidus – nepieciešamās funkcijas trūkums, nepareiza funkcija un funkciju konflikts [2, 52];
- 5) kriminogēna ģimene, kas ietver: vispārēji sociālajā līmenī – laulības institūta pretrunas, tiešās saskarsmes līmenī – ģimenes desocializāciju un ģimenes konfliktus, individuālajā līmenī – kriminogēnu situāciju ģimenē [53, 65].

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Nenovērtētas un neatrisinātas problēmas ģimenē saasina jau pastāvošās problēmas un veido dažnedažādas jaunas problēmas. Ģimenei ir vajadzība iegūt labumus (ēdienu, apģērbu, mājokli, veselības aprūpi, izglītību), lai tā nodrošinātu labklājību.

Pēc vajadzību apmierināšanas secības tiek izdalīti šādi vajadzību līmeņi:

- 1) eksistences vajadzības;
- 2) vajadzības pēc drošības;
- 3) vajadzības pēc socializēšanās;
- 4) vajadzības pēc cieņas un goda;
- 5) izaugsmes vajadzības [59, 13].

Kriminoloģiskajā pētījumā, kurā apzināta bērnu upuru tiesiskā un sociālā aizsardzība, secināts, ka “bērnu – upuru skaits pieaug līdz ar nelabvēlīgo ģimeņu daudzumu, bet sabiedrība, kā atzīmē aptaujas dalībnieki, nesaprot stāvokļa nopietnību un bieži vaino pašus upurus vai arī izturas vienaldzīgi. Savukārt bērni straujāk attīstās, cenšas apgūt visu jaunāko, arī pašiem kaitīgāko (sevišķi – narkotikas), turklāt modē ir nācis agresīvs uzvedības stils” [6, 31]. Ģimenes stresori var būt nabadzība, vardarbība, ģimenes konflikti, šķiršanās, izjukušas ģimenes u. c. Ekonomiskais nodrošinājums ir nozīmīgs. Dzīve nabadzībā nereti tiek saistīta ar t. s. riska uzvedību – biežāku psihoaktīvo vielu (tabakas, alkohola) lietošanu, depresiju, antisociālu uzvedību un noziedzību, ar palielinātu nedrošas pārtikas lietošanas risku, plašu somatisko problēmu loku [43]. Vērtējot pēc ienākumiem katram ģimenes loceklim, ģimenes ar nelieliem ienākumiem tiek iedalītas trūcīgās un maznodrošinātās ģimenēs.

Eksperti, sniedzot trūcīgo ģimeņu raksturojumu, nosacīti iedala tās pēc nabadzības cēloņiem:

- 1) “pozitīvi” trūcīgās ģimenes – nonākušas trūcumā vecāku slimības dēļ, invaliditātes, bezdarba vai citu neveiksmīgu apstākļu sakritības dēļ. Bērni no šādām ģimenēm lielākoties ir strādīgi, cenšas labi mācīties, brīvajā laikā strādā;
- 2) sociāli nelabvēlīgās ģimenes – vecāki ir alkoholiķi, narkomāni vai nodarbojas ar prostitūciju. Ģimenes ir degradējušās, ar skaidri izteiktu antisociālu uzvedību. Trūcīgie bērni no šādām ģimenēm pārsvarā ir rupji, agresīvi un nesakopti. Bērni, īpaši meitenes, agri izrāda seksuālo aktivitāti, cenšas atšķirties ar izaicinošu, pieauguša cilvēka ģērbšanās stilu, kas līdzinās mātes – prostitūtas – stilam [49].

Riska ģimene ir ģimene, kurā netiek nodrošināta bērnu attīstībai labvēlīga vide, tostarp emocionālās vajadzības, kā arī netiek apmierinātas bērna pamatvajadzības. Sociāla riska ģimenēs ir grūti risināmas problēmas, ierobežotas iespējas nodrošināt labvēlīgas dzīves apstākļus pilnvērtīgai attīstībai visiem ģimenes locekļiem [49]. Svarīgs elements ir **sociālais atbalsts**. Sociālais atbalsts ir starppersonu ikdienas saskarsme vai komunikatīvs process [62, 15] – verbāls vai neverbāls kontakts starp atbalsta saņēmēju un atbalstītāju, kas samazina nedrošību situācijās vai attiecībās, un funkcijas, lai uzlabotu izpratni par personīgo kontroli [1, 56]. Speciālajā literatūrā minētas dažādas sociālā atbalsta formas: **emocionālais atbalsts** – to raksturo empātija, klausīšanās, rūpes, mīlestība; **novērtējošais atbalsts** sastāv no apstiprinājuma, atsauksmes un sociālā salīdzinājuma, kuru indivīds

Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija

var izmantot pašnovērtējumam; **informatīvais atbalsts** – padoms, ieteikums, kas indivīdam palīdz reaģēt uz prasībām, un instrumentālais atbalsts – nepieciešamie materiāli, pakalpojumi, kas palīdz indivīdam, piemēram, nauda, ēdiens). Sociālais atbalsts palīdz indivīdam labvēlīgi attīstīties, pašrealizēties un socializēties. To savstarpējā saikne pozitīvā gadījumā parāda sociālā atbalsta pozitīvo iedarbību: pozitīvs atbalsts, sapratne, uztvere – pašcieņas un veselības vienotība ar sociālo atbalstu. Negatīvā gadījumā netiek nodrošināta nepieciešamā saikne. Saskaņā ar Pasaules Veselības organizācijas (PVO) 1948. gadā sniegto definīciju veselība ir pilnīga fiziska, garīga un sociāla labklājība, nevis tikai stāvoklis bez slimības vai fiziskiem trūkumiem. Pilnīgāka ir 1984. gadā PVO izveidotā veselības definīcija: “Veselība ir pakāpe, līdz kurai indivīds vai grupa spēj realizēt centienus un apmierināt vajadzības, gan pieņemot veselībai labvēlīgus lēmumus, gan mainot vides ietekmi.” [67, 3]

Ģimenes attiecību problēmas parāda, ka pozitīvas uzmanības deficīts ir izplatīts visu sociālo slāņu ģimenēs. Sociālā riska ģimeni raksturojošie faktori: ģimene riska situācijā; abi vecāki nodarbināti; maza emocionālā saskarsme ar bērnu; bezdarbs; trūkums; izlikšana no dzīvokļa; jauktas laulības; sekta; vecāku izglītības trūkums; informācijas trūkums; atbalsta sistēmas trūkums; daudz bērnu ģimenes; ģimenes krīze – ģimenes locekļu zaudējums; bērna piedzimšana; slimība u. c. Augsta riska ģimeni raksturo: jebkura veida vardarbība ģimenē; jebkura veida atkarības problēmas; devianta un asociāla uzvedība; nelabvēlīgi bērnu audzināšanas apstākļi; bērnu izglītības un veselības pamešana novārtā [49].

Dažāda veida problēmas un vardarbība visbiežāk tiek pamanīta nabadzīgajās ģimenēs, jo tā ir viegli atpazīstama. Tajā pašā laikā īpaša veida problēma ir vardarbība turīgajās ģimenēs: “Pirmkārt, neatbilst priekšstatam par tipiskajiem vardarbību izraisošajiem faktoriem. Otrkārt, ar šīm ģimenēm ir grūti strādāt, jo labi situētās ģimenes kopienā iemanto zināmu autoritāti un varmāka parasti ir apveltīts ar augstu intelektu un spēj vardarbību noslēpt.” [49]

Aplūkojot kriminogēnās ģimenes, jāsecina, ka konflikts ģimenē var noritēt:

- 1) starp bērnu un vecāku (vecākiem);
- 2) ar laulāto vai kopdzīves locekli;
- 3) starp radniekiem.

Ģimenes konfliktu iemesls ir ģimenes locekļu vajadzības, vēlmes un mērķi. To pamats ir ģimenes locekļu neapmierinātās izziņas vēlmes. Saskaņā ar Oregonas Sociālā mācību centra rezultātiem apzināta cieša saikne starp izjukušajām ģimenēm (*disrupted family*) un bērnu antisociālo uzvedību, tostarp noziedzīgu uzvedību, – izjukušo ģimeņu skaita pieaugums ir cieši saistīts ar bērna antisociālo uzvedību [46, 10].

Laulības institūta lomas un nozīmes mazināšanās, lielais laulību šķiršanu skaits un izjukušās ģimenes, vardarbība un konflikti ģimenē būtiski ietekmējuši ģimeniski sadzīviskās attiecības ne tikai Latvijā, bet arī ārvalstīs.

Ģimenes kriminoloģijas (angļu val. *family criminology*) pamatā ir aksioma mijiedarbībai starp noziedzības fenomenu un ģimenes attiecību institūtu [44, 150]. Tāpat kā

Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija

jebkurā sociālā grupā, arī ģimenē ir savas problēmas, grūtības un nesaskaņas. Kriminoloģijas uzdevums ir apzināt faktoru ietekmi un tādā veidā ietekmēt ģimenes dzīvi, savstarpējās attiecības, lai mazinātu noziedzību [52, 101].

Ģimenes attiecību kriminalizāciju (noziedznieka veidošanos) un viktimizāciju (upura tapšanu) var aplūkot kā mijiedarbības procesu, kurā centrālo vietu ieņem konflikti. Ģimenes attiecībās cietušais un noziedznieks ir cieši saistīti savā starpā, tiem ir daudz kopēja, to attiecības var dēvēt par “savstarpēji papildinošo partnerību”. Zinātniski korekta ir atziņa, ka ģimenes loma ir vienlīdz nozīmīga gan atbilstošas uzvedības formēšanās procesā, gan novirzītas uzvedības producēšanā [36, 527].

Liverpūles Universitātes profesore Sandra Volkleita (*Sandra Walklate*) raksta, ka ar ģimenes institūta izmaiņām arī ģimenes loma kriminoloģiskajos pētījumos ir kļuvusi plašāka. No kriminoloģijas viedokļa saistībā ar ietekmi uz deviantas uzvedības veicienošiem apstākļiem var izdalīt četras problēmgrupas ģimenes:

- 1) šķirtas ģimenes;
- 2) ģimenes, kurās valda nesaskaņa un spriedze;
- 3) ģimenes, kurās vecākiem ir problēmas ar bērnu aprūpi;
- 4) ģimenes, kurās ir persona ar vardarbīgām nosliecēm [64, 50].

Krievijas kriminoloģe, profesore Ninele Kužņecova (*Нинель Фёдоровна Кузнецова*) kā īpašu deviantoloģijas jomu nodala ģimenes deviantoloģiju. Ģimenes deviantoloģija izzina ģimenes destabilizējošos un dezorganizējošos apstākļus, laulību skaita samazināšanos un augsto šķiršanās līmeni, ģimenes konfliktus, nelabvēlīgās ģimenes, bērna nepieskatīšanu un atstāšanu novārtā, ģimenes nozīmi deviāciju novēršanā [37, 9–10].

Krievijas kriminologs, profesors Dmitrijs Šestakovs (*Дмитрий Анатольевич Шестаков*) raksta, ka “ģimenes kriminoloģija jeb kriminofamilistika ir kriminoloģijas nozare, kas pēta ģimenes ietekmi uz noziedzīgu uzvedību un noziedzību. Īpašu uzmanību tā velta ģimenes iekšējām problēmām un izdala atsevišķu nodarījumu – vardarbību ģimenē (angļu val. *domestic violence*)” [52, 94].

Ģimenes kriminoloģija pēta:

- 1) noziedzīgus nodarījumus pret ģimenes locekļiem, kuru vidū līdz šim visvairāk pētīti vardarbīgi nodarījumi pret laulāto un bērnu slepkavības;
- 2) ģimenes ietekmi uz nepilngadīgo noziedzību;
- 3) ģimenes ietekmi uz noziedznieka attīstību, kurš izdara noziedzīgus nodarījumus, mantkārīgu motīvu vadīts;
- 4) ģimenes ietekmi uz vardarbīgā noziedznieka veidošanos;
- 5) ģimenes ietekmi uz noziedzības recidīvu;
- 6) ģimenes iemeslus, kuri ietekmē masu izpausmi – noziedzību;
- 7) noziedzības novēršanu, tieši iedarbojoties uz ģimenes struktūru.

Turklāt ģimenes kriminoloģija nodrošina iespēju konstatēt atgriezenisko saiti starp ģimeni un noziedzību, piemēram, ģimenei kā sociālam institūtam ir ietekme uz individa noziedzīgo uzvedību [36, 529].

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Ģimene kalpo par pirmo un līdz ar to noteicošo paraugu bērna morālajā attīstībā, veidojot bērnam vērtību sistēmu un uzvedības modeļus, t. i., ģimenē aizsākas sociālo normu attīstība. Nenoliedzami, ģimenes tips (vienkāršotā līmenī – pilnā vai nepilnā ģimene) ietekmē psiholoģisko un sociāli psiholoģisko klimatu ģimenē, kurā veidojas bērna (vēlāk pusaudža un jaunieša) personība [38, 148–149]. Turklāt jāņem vērā piedzīvotās vardarbības saistība ar sodāmību nākotnē. Pētījumos apzināts, ka “lielākā daļa pieaugušo, kas atrodas ieslodzījumā par vardarbīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, uzauguši ģimenēs, kurās notikusi vardarbība. Tāpat gandrīz pusei bērnu, kas cieš no cietsirdīgas attieksmes, mātes arī cietušas no nežēlības. Tas apstiprina, ka vardarbība pret sievieti ģimenē veicina nežēlību arī pret bērniem [25, 6]. Attiecības ģimenē var ietekmēt bērna apstākļus skolā, un tas saistīts ar skolēna psiholoģiski emocionālo stāvokli. Protams, to var pasliktināt arī nepilnās ģimenes statuss un no tā izrietošās sekas. Attiecības ar vecākiem iespaido jauniešu emocionālo stāvokli un arī uzvedību.

Kā piemēru var minēt atsevišķus pētījuma rezultātus:

- 1) savas attiecības ar vecākiem 81,8 % skolēnu novērtējuši kā labas, 10,6 % – kā neitrālas, 7,6 % – kā sliktas;
- 2) salīdzinot pilno un nepilno ģimeņu pusaudžu un jauniešu atbildes, var secināt, ka skolēnu sniegtajā novērtējumā pastāv būtiskas atšķirības;
- 3) attiecības ar vecākiem pilno ģimeņu bērni vērtē kā labas 84,1 % gadījumu, nepilno ģimeņu bērni – 75,4 % gadījumu, kā sliktas – attiecīgi 6,8 % un 9,1 % gadījumu, neitrālas – 8,6 % un 19,9 % gadījumu. Tas norāda, ka nepilnās ģimenes kā bērnu aptverošā vide pasliktina attiecības ar vecākiem. Starp pilno un nepilno ģimeņu skolēniem pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības narkotisko vielu lietošanas pieredzē. Narkotikas biežāk lieto nepilno ģimeņu bērni [38, 147].

Zināmā mērā ģimene ir modelis, kas atspoguļo indivīda attiecības ar sabiedrību, jo ģimene veic socializācijas funkciju, t. i., cilvēka piemērošanos dzīvei sabiedrībā. Lineārās cēlonības saistība (sk. 1. att.) ir šī modeļa piemērs.

No apsekojuma datiem Latvijā secināms, ka bērnu attieksme pret konfliktiem ģimenē ir dažāda – 45 % bērnu to smagi pārdzīvo, 23 % tikai pārdzīvo, bet 32 % jau ir pieraduši un kļuvuši vienaldzīgi pret tiem [7, 37]. Multidisciplinārie pētījumi liecina, ka delikventas uzvedības aizsākums gandrīz vienmēr ir meklējams ģimenē, tajos apstākļos, kādos aug bērns. Vairāki pētījumi apliecina saistību starp vecāku kriminālo pieredzi un tās ietekmi uz bērnu. Tajā ģimenē, kurā vecākam ir krimināla pagātne, novērojama lielāka varbūtība, ka bērna uzvedība būs krimināla, nekā ģimenē bez kriminālās pagātnes. Nīderlandes pētnieki Marika van de Rakta (*Marieke van de Rakt*), Pauls Nīvbērtas (*Paul Nieuwbeerta*) un Nans Dirks de Grāfs (*Nan Dirk de Graaf*), analizējot 4271 notiesātā vīrieša pagātņi un viņu 6962 bērnus un 717 netiesāto vīriešu pagātņi un viņu 1133 bērnus, konstatēja, ka bērni, kuru tēvu pagātnē ir pastāvīga un noturīga sodāmība, biežāk kļūst par noziedzniekiem [63]. Tā ir daudzpusējā cēlonības saistība (sk. 2. att.).

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Bezdarbnieks → nabadzība → stress, kas rada konfliktus ģimenē; vardarbība ģimenē
veicina bērnu vāju socializāciju → noziedzīga nodarījuma izdarīšana

1. attēls. Lineārās cēlonības saistība [18, 17]

Vāja aprūpētāju piesaiste → sliktākas sekmes skolā → konflikti ģimenē →
atsvešināšanās no ģimenes → identificēšanās ar līdzīgo → ar grupu saistīts nodarījums

2. attēls. Daudzpusējā cēlonības saistība [18, 18]

Pētījuma ziņojumā par Latvijas jauniešu bērībā gūto nelabvēlīgo pieredzi atzīts, ka tieši vai netieši arī mājāsaimniecības / ģimenes nepilnības un disfunkcija var izraisīt negatīvas psihosociālas un veselības sekas ilgtermiņā. Bērna dzīvošana ģimenē, kurā kāds no ģimenes locekļiem ir alkoholiķis, atkarīgs no narkotikām, garīgi nevesels vai arī atrodas vai ir atradies ieslodzījumā, negatīvi ietekmē šī bērna turpmāko dzīvi. Piemēram, bērniem, kuri ir dzīvojuši ģimenēs, kurās ir atkarības vielu lietošanas problēmas, ir augstāks agresijas līmenis, hiperaktivitāte, impulsivitāte, nemiers, kā arī ir augstāka nepilngadīgo noziedzība. Šiem bērniem ir grūtības ar pašnoteikšanos, salīdzinot ar tiem bērniem, kuriem nav bijusi šāda ģimenes vēsture. Līdzīgi ir arī situācijās, kad bērns aug ģimenē, kurā ir izplatīta vardarbība, vai arī viņa vecāki nedzīvo kopā vai ir šķīrušies. Pētījumi rāda, ka šiem bērniem ir ievērojami augstāks risks tikt iesaistītiem likumpārkāpumos, atkarības vielu lietošanā, skolas neapmeklēšanā un ir savstarpējo attiecību problēmas [47, 10]. Vērtējot mūsdienu negācijas, var secināt, ka vairāk nekā jebkad ir nepieciešama skaidra un atklāta saprašanās ģimenē un vecāku atbalsts. Ģimenes lomas nozīme, īpaši nepilngadīgā dzīvē, ir acīmredzama. Ja ģimenē bērni nejūtas saprasti, viņi mēdz atteikties no savas vērtību izpratnes, lai izpelnītos atzišanu starp vienaudžiem, un izdara deviantas darbības. Paaugstinot ģimenes lomu sabiedrībā, ir iespējams veicināt arī ģimenes lomu sabiedrībā un stimulēt tās patstāvību un noturību.

Modernās teorijas par attiecībām starp izjukušu ģimeni un likumpārkāpumu var iedalīt trīs kategorijās.

Traumas teorija – vecāku aprūpes un saskarsmes trūkums negatīvi ietekmē bērnu visbiežāk tāpēc, ka nav bijusi pietiekama vecāku uzmanība un atbalsts.

Dzīves laika teorija pievērš uzmanību vecāku šķiršanās sekām, negatīvo notikumu ietekmei, negatīvai pieredzei un stresa (piemēram, vecāku konflikts, vecāku zaudējums, nelabvēlīgi ekonomiskie apstākļi, izmaiņas vecāku audzināšanas metodēs) sekām.

Atlases teorijas – ģimenes riska faktori (piemēram, vecāku konflikti, krimināli vai antisociāli vecāki, zems ģimenes ienākums, sliktas audzināšanas metodes) negatīvi ietekmē bērnu [14, 55].

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Ģimenes kriminoloģijai būtu jābūt kriminoloģijas nozarei, kas pēta ģimenes institūta ietekmi uz noziedzīgu uzvedību un noziedzību. Ģimenes kriminoloģija ietver ģimenes institūta zinātnisku raksturojumu un kriminalitātes skaidrojumu, kas saistīts ar ģimenes vidi. Tā ir ģimenes kriminoloģiska rakstura izpēte un ģimenes ietekmes uz noziedzīgu uzvedību novērtēšana, kā arī ģimenes kā vienas no sabiedrības pamatinstitūta ietekmēšana noziedzības prevencijas jomā [51, 157–158]. Multidisciplināri pētījumi (kriminoloģijā, psiholoģijā, pedagoģijā u.c.) ļauj izziņāt ģimenes fenomenu, izpētīt attiecības, pretrīskības, konfliktus un sniegt ieteikumus pasākumu organizēšanā, kas vērsti uz upura rehabilitāciju, un, strādājot ar varmāku, sniegt un sekmēt dažāda veida palīdzību (sociālo korekciju, recidīva riska mazināšanu u.c.), savukārt sabiedrībai sniegt visu informāciju prevencijas jomā. Vairāk nekā 20 gados uzkrātā pieredze apstiprina teorētiski zināmo par uzvedības modeļu nodošanu no paaudzes paaudzē, bērībā pieredzētā ietekmi uz uzvedību, rīcību un turpmākajām izvēlēm. Šajā sakarā aktuālas ir agrīnas iejaukšanās programmas.

Ģimeni teorētiski aplūko vairāki izpētes virzieni.

Interakcionisms – ģimene tiek aplūkota kā relatīvi slēgta sistēma, kura ir vāji saistīta ar citiem institūtiem. Tiek pētīta ģimenes locekļu, kam ir dažāds statuss, mijiedarbība, kā arī ģimenes lomu izpilde un ģimenes konflikti.

Struktūrfunkcionālisms – ģimene tiek aplūkota kā īpaša sistēma, kura sastāv no indivīdiem ar noteiktiem statusiem un lomām. Tiek analizēta ģimenes struktūra un tās funkcijas.

Situatīvais – galvenā uzmanība tiek pievērsta normām un vērtībām ģimenes attiecību sistēmā. Tās (normas un vērtības) tiek uzskatītas par ģimenes situāciju, kura nosaka dažādu ģimenes tipu funkcionēšanu.

Institucionālais – ģimene tiek uzskatīta par vienu no sabiedrības pamatinstitūtiem. Ir konstatēts, ka sociālā institūta loma samazinās. Vairākas funkcijas tiek arvien vairāk deleģētas sabiedrībai (audzināšana, sociāla kontrole utt.).

Evolucionārais – ģimene tiek aplūkota no tās attīstības viedokļa. Sevišķa vērība ir pievērsta ģimenes dzīves vajadzību un mērķu evolūcijai, uzvedības paraugiem un ģimenes locekļu sociālajām lomām [45, 42].

Ģimenes kriminoloģija kā kriminoloģijas zinātnes apakšnozare izzina un analizē:

- 1) ģimenē notiekošās vardarbības specifiku;
- 2) ģimenē notiekošās vardarbības faktorus un veicinošos apstākļus;
- 3) ģimenes ietekmi uz personas noziedzīgu rīcību;
- 4) ģimenes faktorus, kas veido un sekmē konkrētu kategoriju noziedznieku (nepilngadīgo personu; vardarbīgo personu; mantkāriģo personu; sievieti) noziedzīgus nodarījumus;
- 5) iespējas, kas atturētu noziedznieku no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, tieši ietekmējot ģimenes vidi;
- 6) ģimenes vidē pastrādātos nodarījumus.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

Secinājumi

1. Pašlaik valstī kriminoloģiska rakstura pētījumiem ir fragmentārs raksturs.
2. Valstī trūkst stratēģiskas, uz pētījumiem un zinātniskām atziņām balstītas pieejas noziedzības pētīšanai, kuru rezultāti varētu ietekmēt kriminālpolitikas veidošanās virzienus.
3. Efektīvas noziedzības novēršanas kriminālpolitikas veidošanas jomā Latvijā ir nepieciešami padziļināti un visaptveroši kriminoloģiska rakstura pētījumi. Šādu pētījumu veikšana būtu nododama specializētai institūcijai ar pietiekamu kapacitāti. Lietderīga būtu kriminoloģiski pētnieciskā institūta izveide.
4. Noziedzības novēršanas teorētisko un praktisko problēmu izstrāde, kā arī specifiskas noziedzības izpētes metodikai jāizriet no Latvijas ekonomiskajiem, tiesiskajiem un kultūrvēsturiskajiem aspektiem.
5. Latvijā jāattīsta dzīvotspējīga un dinamiska kriminoloģijas zinātne. Jāpēta noziedzības ietekme uz valsti, sabiedrību un individu. Jāveicina šādas izpētes iespējas gan praktisko darbinieku, gan zinātnieku vidū. Plašāk izmantojami salīdzinošie kriminoloģiskie pētījuma dati. Šie kriminoloģiska rakstura pētījumi jāpopularizē. Izmantojot ārvalstu zinātnieku zināšanas un atziņas, tiek sekmēts, pilnveidots un attīstīts nacionālās kriminoloģijas potenciāls.
6. Līdzīgi ārvalstu paraugam, lai kompleksi apzinātu ģimenes noziedzības cēloņus un izstrādātu atbilstošus profilaktiskos pasākumus, Latvijā būtu jāattīsta ģimenes attiecību kriminoloģija.
7. Kriminoloģiskās domas attīstību veicinātu specializēta žurnāla izveide – kriminoloģijas pētnieciskais žurnāls, kurā tiktu publicēti akadēmiskā personāla, jauno zinātnieku un studentu pētnieciskie darbi.

Innovative Approaches for Development of Criminology in Latvia: Comparative Criminology and Family Criminology

Abstract

The aim of the research is to analyse particular aspects of the development of criminology research in Latvia. In the context of today's globalization of crime, the importance of criminological researches is only increasing. The article provides an insight in the concept, content and significance of comparative criminology and describes the vision of development of family criminology.

Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija

It has been concluded in the article that it is necessary to promote the development of criminology as a science and make the process of criminological research active. Comparative researches are of particular importance. By using knowledge and findings of foreign scientists, the potential of national criminology is going to be promoted, developed and improved. The innovative approach for crime research has to be introduced and the development of comparative criminology and family criminology has to be promoted in Latvia.

Keywords: criminology, family, family criminology, comparative criminology.

Literatūra

1. Albrecht, T. L., Adleman, M. B. *Communicating social support*. Newbury Park, CA: Sage Publications, 1987.
2. *Alternatīvas cietumam: darbs ar riska bērniem pašvaldībās*. Rīga: VNDP, 2003.
3. ANO Noziedzības novēršanas un kriminālās tiesvedības komisijas sesijas laikā Latvija uzsver Eiropas Savienības nemainīgo mērķi – pamattiesību nodrošināšanu ikvienam. 20.05.2015. *Latvijas Vēstneša portāls*. Iegūts no: <http://www.lvportals.lv/visi/preses-relizes/271315-ano-noziedzibas-noversanas-un-kriminalas-tiesvedibas-komisijas-sesijas-laika-latvija-uzsver-eiropas-savienibas-nemainigo-merki-pamattiesibu-nodrosinasanu-ikvienam/?show=coment> [sk. 03.12.2017.].
4. Antonian, J. M. *Nauka kriminoloģij: monografija*. Moskva: Jurlitinform, 2015 (Антонян, Ю. М. Наука криминологии: монография. Москва: Юрлитинформ, 2015).
5. Beļska, A. *Noziedzīga nodarījuma izpratne Latvijā un Amerikas Savienoto Valstu krimināl-tiesībās: Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012.
6. *Bērnu – noziedzīgo nodarījumu upuru – tiesiskā un sociālā aizsardzība*. Rīga: Tieslietu ministrijas Kriminoloģisko pētījumu centrs, 2002.
7. *Bērns un kriminalitāte*. Autoru kolektīvs. Rīga: RaKa, 2001.
8. *Bērni Latvijā*. Rīga: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2013.
9. Broka, A., Kūle, L., Kūla, E. *Sociālā cilvēkdrošība: bērni un ģimenes ar bērniem Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
10. Castells, M. *End of Millennium, the Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. II. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1998.
11. Comprehensive study on cybercrime. UNODC, 2013. Iegūts no https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf [sk. 02.12.2017.].
12. Comparative Law. Iegūts no: <http://www.britannica.com/science/comparative-law> [sk. 02.12.2017.].
13. Cordella, P., Siegel, L. J. *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Northeastern University Press, 1996.
14. *Crime Causation: Psychological Theories*. *Encyclopedia of Crime and Justice*. The Gale Group Inc., Copyright, 2002.
15. Daigle, L. E. *Victimology: the Essentials*. California: Sage Publications, Inc, 2013.
16. Dišlers, K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
17. Dupate, K. *Ģimene, homoseksualitāte un cilvēktiesības Eiropā*. Referāts konferencē “Ģimene, laulība un sabiedrības vienotība dažādības un neiecietības kontekstā” 2005. gada 15. novembrī.

Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija

18. **Einstadter**, W. J., **Henry**, S. *Criminological Theory: an analysis of its underlying assumptions*. USA, Rowman & Littlefield Publisher, INC, 2006.
19. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Keegan* pret Īriju (pieteikums Nr. 16969/90).
20. **Fleming**, T. USA. The natural family. *The World Congress of families* (speech). Prague, Czech Republic, 1997.
21. *Ģimenes attiecību dārzs*: e-buklets. 2015. Iegūts no: www.gimenei.lv/faili/e_buklets_Gimenes_attiecibu_darzs.pdf [sk. 10.04.2017.].
22. Ģimene kā sistēma. Projekts “Stabila ģimene Latgalē”, ESF. Semināra materiāli. Biedrība kristīgai paaugu kopībai “Tilts”, 2011.
23. **Girgensone**, B., **Mihailovs**, I. J. *Terminu skaidrojošā vārdnīca ģimenes un bērnu tiesībās*. Rīga: SIA “Drukātava”, 2016, 147.
24. **Henting**, H. *The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime*. New York, 1948.
25. *Ja tu ciet no partnera vardarbības, tu esi spējīga to pārtraukt!* [Informatīvs materiāls]. [Rīga]: Resursu centrs sievietēm, 2007.
26. **Karpova**, Ā. *Ģimenes psiholoģija*. Rīga: RaKa, 2006, 27.
27. *Kas mūsdienās ir ģimene?* [K. Sedlenieks] 13.05.2016. Rīgas Stradiņa universitāte. Iegūts no: <https://www.rsu.lv/aktualitates/video-kas-musdienas-ir-gimene> [sk. 06.12.2017.].
28. **Kaslow**, F. W. Profile of the healthy family. *Interaction*, 1981, 4, (1/2), 1–15.
29. **Kipāne**, A. *Seksuālās vardarbības kriminoloģiskās problēmas: Promocijas darbs*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2015.
30. **Kleimenov**, I. M. Poniatie i predmet sravnitelnoi kriminologii. Vestnik Omskogo universiteta. Seria “Pravo”, 3 (24), 2010 (Клейменов, И. М. Понятие и предмет сравнительной криминологии. Вестник Омского университета. Серия «Право», 3 (24). 2010).
31. **Kraštinš**, U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2000.
32. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200 (1260/1261), 08.07.1998.
33. Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 74 (3232), 11.05.2005.
34. *Kriminoloģija*. Mācību grāmata. Zin. red. K. Kipāne, A. Vilks. Rīga: Nordik, 2004, 219.
35. *Kriminologiia*. Pod red. N. F. Kuznecovoi, V. V. Luneeva. Moskva: Volter Kluver, 2005 (Криминология. Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. Москва: Wolter Kluwer, 2005, 9–10).
36. *Kriminologiia – XX vek*. Pod red. prof. V. N. Burlakova, prof. V. P. Salnikova. Sankt-Peterburg: “Juridicheskii centr Press”, 2000 (Криминология – XX век. Под. ред. проф. В. Н. Бурлакова, проф. В. П. Сальникова. Санкт-Петербург: «Юридический центр Пресс», 2000).
37. *Kriminologia*. Uchebnik. Pod. red. N. F. Kuznecovoi, V. V. Luneev. Moskva: Volters Kluver, 2004 (Криминология. Учебник. Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. Москва: Волтерс Клувер, 2004).
38. **Kristapsone**, S. Pusaudžu un jauniešu sociāli demogrāfiskās un ekonomiskās atšķirības pilnās un nepilnās ģimenēs. *Latvijas Universitātes Raksti*, 2005, 689. sēj.: Ekonomika, IV, 148–149.
39. **Kudriavcev**, V. N. Metodologicheskie voprosi sravnitelnoi kriminologii. Problemi sravnitel'nogo pravovedenie. Moskva: 1978, 72 (Кудрявцев, В. Н. Методологические вопросы сравнительной криминологии. Проблемы сравнительного правоведения. Москва: 1978, 72).
40. Latvijas Republikas Satversme: LV likums: pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993.
41. **Quinney**, R. *Criminology*. Boston: Little, Brown, 1975.
42. **Lilly**, R. J., **Culler**, F. T., **Ricard**, A. *Ball criminological theory. Context and consequences*. Sage Publication, Inc, 2015.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

43. Ministru kabineta 2011. gada 5. oktobra rīkojums Nr. 504 "Par Sabiedrības veselības pamatnostādņēm 2011.–2017. gadam". Iegūts no: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=237269> [sk. 12.12.2017.].
44. Mjasnikova, K. A. Prestupnoe nasilie v kriminofamilistike. *Obchestvo i pravo*, 2 (39), 2012, 147–153 (Мясникова К. А. Преступное насилие в криминофамилистике. *Общество и Право*, № 2 (39), 2012, 147–153).
45. Mūrnieks, E. *Mācību materiāli un vingrinājumi socioloģijā*. Rīga: RTU izdevniecība, 2003.
46. Patterson, G. R., De Baryshe, B., Ramsey, R. A Developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologists*. 44, 1990, 329–335.
47. *Pētījums par Latvijas jauniešu bērnībā gūto nelabvēlīgo pieredzi*. Pētījuma ziņojums. Slimību profilakses un kontroles centrs, 2012.
48. Plotnieks, A. *Tiesību teorija & juridiskā metode*. Rīga: SIA "N.I.M.S.", 2013, 57.
49. *Riska faktoru novērtēšanas kritēriji nelabvēlīgajās ģimenēs*. Bērnu un ģimeņu lietu ministrijas un Latvijas pašvaldību konsultāciju centra metodoloģiskā semināra bāriņtiesu / pagasttiesu un sociālajiem darbiniekiem metodiskais materiāls. Rīga, 2005. Iegūts no: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/riska_fakt_nelabv_gim.pdf [sk. 06.12.2017.].
50. Rivman, D. V. Kriminalnaia viktimologia. Sankt-Peterburg: Piter, 2002, 6 (Ривман, Д. В. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург: Питер, 2002, 6).
51. Shestakov, D. A. The family's role. No: Sagel-Grande, I., Polak, M. V., eds. *Models of Conflict Resolution*. Institute of Legal Studies, 1999.
52. Shestakov, D. A. Semeinaia kriminologia: kriminofamilistika. Sankt-Peterburg: Juridicheskij centr, 2003 (Шестаков, Д. А. Семейная криминология: криминофамилистика. Санкт-Петербург, Юридический центр, 2003).
53. Shestakov, D. A. Semeinaia kriminologia: Semia – konflikt – prestuplenie. 1996 (Шестаков Д. А. Семейная криминология: Семья – конфликт – преступление. СПб: Изд-во СПбГУ, 1996).
54. Shihancov, G. G. Kriminologiia. Uchebnik dlia vuzov. Moskva: Izdatelstvo "Zercalo", 2001, (Шиханцов, Г. Г. Криминология. Учебник для вузов. Москва: Издательство "Зерцало", 2001).
55. Smith, C., Zhsng, S., Barberet, R. *Routledge Handbook of International Criminology*. Routledge, 2011.
56. *Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: SDSPA, 2000.
57. Stumbiņa, Ē., Birkavs, V., Niedre, A. *Kriminoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1981.
58. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots, 2008.
59. Škapars, R. *Ekonomikas būtība un priekšmets*. Rīga: LU, 2010.
60. Schaidler, G. J. Kriminologia. Moskva: Progress, Univers, 1994 (Шнайдер, Г. Й. Криминология. Москва: Прогресс, Универс, 1994).
61. Taylor, I. *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*. Routledge, 2013.
62. *Understanding the different types of social support offered by audience to a-list diary-like and informative blogger*. Iegūts no: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3603495/> [sk. 07.12.2017.].
63. Van de Rakt, M., Nieuwbeerta, P. & de Graaf, N. D. *Like father, like son*. The relationships between conviction trajectories of fathers and their sons and daughters. *British Journal of Criminology*, 2008; 48(4). doi: 10.1093/bjc/azn014 [sk. 06.12.2017.].
64. Walklate, S. *Understanding Criminology: Current Theoretical Debates*. New York: Open University Press, 2007.
65. Vedins, I. *Zinātne un patiesība*. Rīga: Avots, 2008.

*Aldona Kipāne. Inovatīvas pieejas kriminoloģijas attīstībai Latvijā:
salīdzinošā kriminoloģija un ģimenes kriminoloģija*

66. Vedernikova, O. N. Sravnitelnaia kriminologia: ot proshlogo k buduschemu. *Gosudarstvo na rubezhe vekov: mat-ly vseros. konf.* Moskva: 2001 (Ведерникова, О. Н. Сравнительная криминология: от прошлого к будущему. *Государство на рубеже веков: материалы всерос. конф.* Москва: 2001).
67. Veselības izglītības jautājumi. Rīga: ISEC, 2005.
68. Vilks, A. *Krimināltiesiskā politika: diskursa analīze un attīstības perspektīvas*. Rīga: Drukātava, 2013.
69. Vilks, A. Par vardarbības fenomenu. *Jurista Vārds*, 1997. gada 10. septembris, Nr. 17 (59), 6–10.
70. Vardarbība un veselība. Ziņojums par situāciju Latvijā 2007. Rīga, 2007. Iegūts no: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/vardarbiba-veseliba.pdf [sk. 02.12.2017.].
71. 13th United Nation Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Doha, 12–19 April 2015. Iegūts no: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/ACONF222_L6_e_V1502120.pdf [sk. 02.12.2017.].